

Derleyen
CEM ÖZATALAY
Toplumsal Yapı

İletişim Yayınları 3445 • Araştırma-İnceleme Dizisi 585

ISBN-13: 978-975-05-3682-3

© 2024 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2024, İstanbul

EDITÖR Ahmet Insel

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Begüm Hazar Keleş

DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Ayhan Matbaası • SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Derleyen
CEM ÖZATALAY

Toplumsal Yapı

Türkiye’de Eşitsizlik, Tahakküm, Değişim

Yazarlar

AKSU BORA • ALANUR ÇAVLİN • ASLI AYDEMİR •
ASLI ODMAN • AYBALA ERTEKİN • CEM ÖZATALAY
• CEMİL YILDIZCAN • DENİZ PARLAK • DENİZ
PELEK • DENİZ YONUCU • DİDEM DANIŞ • GÖZDE
ORHAN • GÜLENGÜL ALTINTAŞ • HANDE GÜLEN
• İŞİL ERDİNÇ • JEAN-FRANÇOIS PÉROUSE • MÜGE
NEDA ALTINOKLU • OSMAN SAVAŞKAN • OZAN
FÉLIX SOUSBOIS • SANIYE DEDEOĞLU • TANIL BORA
• URAZ AYDIN • Y. DOĞAN ÇETINKAYA • YILDIRIM
ŞENTÜRK • Z. TÜL AKBAL SÜALP

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL YAPI NEDİR?

CEM ÖZATALAY.....	19
Toplumsal yapı kavramının farklı içerimleri.....	19
<i>Sınıf-kültür ekseninde farklılaşan toplumsal yapı kavrayışları.....</i>	20
□ Değerler ve normlar.....	21
□ Toplumsal ağ nedir?.....	22
<i>Yapı-fail ilişkisi ekseninde farklılaşan toplumsal yapı kavrayışları.....</i>	22
□ Margaret Thatcher: “Toplum diye bir şey yok aslında...”.....	23
□ Yapılaşma teorisi ve dönüşümsel toplumsal etkinlik modeli.....	24
□ Eleştirel sosyal bilim perspektifi nedir?.....	26
<i>Türkiye’de eleştirel ve kültüralist toplumsal yapı kavrayışları.....</i>	26
<i>Türkiye’de eleştirel toplumsal yapı incelemeleri.....</i>	<i>27</i>
<i>Türkiye’de kültüralist toplumsal yapı incelemeleri.....</i>	<i>27</i>
□ Kültüralist sosyal bilim perspektifi nedir?.....	28
Başarı öyküsü haberlerinde karşımıza çıkan toplumsal yapı.....	28
<i>Kapitalizmin kültürüne ait bir değer olarak başarı.....</i>	29
□ Başarı nosyonunun bireyselleşmesi ve başarı öyküsünün icadı.....	30
□ Romanlar eğitime erişemiyor.....	32
<i>Başarının öznesini aramak ya da kültürün toplumsal yapıdaki taşıyıcıları.....</i>	33
□ Sembol ve sembolik unsurlar.....	33
□ Pierre Bourdieu’de kültürel sermaye ve habitus.....	35
□ Antonio Gramsci ve kültürel hegemonya.....	37
<i>Yarışmayı ve başarıyı toplumsal formasyon içinde anlamak.....</i>	37
<i>Marksizimde insan-doğa ilişkisi.....</i>	<i>38</i>
<i>Marksizimde insan-insan ilişkisi.....</i>	<i>39</i>
□ Sömürü ilişkisi nedir?.....	39
□ Althusser ve devletin ideolojik aygıtları.....	40
<i>Marksizimde bilinç-toplumsal varlık ilişkisi.....</i>	<i>40</i>

Toplumsal yapının çeşitlenen temsilieri	42
□ Toplumsal temsil ne demektir?.....	44
Dereceli ve bağımlılığa dayalı yapı temsilieri	45
□ Korporatizm nedir?.....	45
Fırsatlar, mevkiler ve kapitalizmin sosyal adaleti	47
□ Sosyal mesele nedir?.....	47
□ OKUMA PARÇASI / François Dubet: Haklı ve haksız eşitsizlikler, nesnel ve algılanan eşitsizlikler.....	50
Sınıfsal eşitsizlikleri sorunsallaştırmak, sınıfsal yapıyı sorunsallaştırmak	51
□ Bernard Lahire: Sınıfsal çocukluklar - çocuklar arasındaki eşitsizlik üzerine.....	53
Sonuç	54
□ Sembolik şiddet nedir?.....	55

İKİNCİ BÖLÜM

SERMAYE BİRİKİMİ-TOPLUMSAL YAPI İLİŞKİSİ: TARİHSEL VE KAVRAMSAL ARKAPLAN

CEM ÖZATALAY	59
Giriş	59
Sermaye ve sermaye birikimi	51
Sermaye, para ya da zenginlik midir?	61
□ Georg Simmel: Paranın felsefesi.....	61
Ayırım ve para	62
□ Meta nedir?.....	64
Marksist perspektife göre sermaye ve sermaye birikimi	64
Değer yaratımında canlı emeğin rolü	65
Sermaye birikiminin ortaya çıkışı	66
Osmanlı'da erken sermaye birikimi	67
□ OKUMA PARÇASI / 16. yüzyıl Osmanlı toplumunda sermaye birikimi.....	68
İlk(el) birikim	68
□ Çitleme (çevirme) hareketi nedir?.....	69
□ İrksallaştırma ve sömürü.....	70
İlk birikimin geri dönüşü mü, sürekliliği mi?	71
□ Cadı avcılığı: Kârlı ve kanlı bir erkek mesleği.....	73
Neoliberal kapitalizmde mülksüzleştirerek birikim ya da landnahme	74
□ Kapitalist Rusya'da ilkel birikim ve oligarklar.....	74
□ Ekonominin finansallaşması.....	75
□ Landnahme ne demektir?.....	76
Emperyalizm, harmanlanmış birikim, ırksal kapitalizm	78
□ "Küresel Güney" neresidir?.....	78
□ Norbert Elias'da "yerleşikler ve dışarıklılar" ya da "ırksız ırkçılık".....	81

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SERMAYE BİRİKİMİ, SINIFLAR VE KÜLTÜRLER

CEM ÖZATALAY	85
Türkiye'de farklı sermaye birikim dönemleri	86
Meşrutiyet'ten 1929 Büyük Bunalımı'na ilk(el) sermaye birikimi	86
□ Ümit Kurt: Antep Ermenileri.....	88

1930'lardan 1980'e: Irksal korporatizmden sosyal korporatizme	91
<i>Birinci perde: 1930'lardan savaş sonrasına</i>	91
☐ OKUMA PARÇASI / Varlık Vergisi nedir?.....	93
☐ Sakarya Türküsü'nden 6-7 Eylül pogromuna.....	96
<i>İkinci perde: 1960'larda ithal ikamesine dayalı genişletilmiş yeniden üretim</i>	98
☐ İthal ikameci sanayileşme nedir?.....	98
☐ 24 Ocak Kararları.....	100
Neoliberalleşme, yeniden ilk(el) birikim ve toplumsal yapı	100
<i>Tarımda deregülasyona bağlı morfolojik değişim ve toplumsal sonuçları</i>	101
☐ OKUMA PARÇASI / "Kürt sorunu", zorunlu göç ve mafyatik militarist ilk(el) sermaye birikimi.....	101
Özelleştirmeler, kamu özel işbirliği projeleri, acele kamulaştırmalar	110
☐ Acele kamulaştırma nedir?.....	114
☐ Rant, rantıye devlet, rantıye kapitalizm	115
"Küçülerek büyümek" ya da KOBİ'lerin yükselişi	116
Sonuç olarak	122

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

NÜFUSUN DEĞİŞİMLERİ VE TOPLUMSAL YAPI

DİDEM DANIŞ	125
Giriş	125
☐ Ailecilik nedir?.....	126
☐ Nüfus süreçlerini belirleyen olgular	127
Nüfus ve toplumsal yapı arasındaki girift ilişki bize ne söyler?	128
☐ Demografik determinizm ve Malthus.....	129
Türkiye nüfusunun genel görünümü	129
Yavaşlayan nüfus artışı	130
☐ Toplam doğurganlık hızı.....	130
Doğurganlık neden düşüyor?	132
Demografik değişime dair farklı kuramlar	135
Demografik dönüşüm kuramı	135
"Aşırı nüfus" sorunu, Malthus ve neo-Malthusçuluk	137
Yaşlanan nüfus	140
Yaşlanmanın toplumsal cinsiyet boyutu	141
Yaşlanan nüfus ve bakım	142
Köyden kente göç ve kentleşme	143
Türkiye'de iç göç ve kentleşme tartışmaları	145
İstanbul'da nüfus	147
☐ Bir örnek vaka olarak Bağcılar.....	148
Yeni göçler: Toplumsal sorunların kaynağı mı, azalan doğurganlığın panzehiri mi?	150
Sonuç yerine	152

BEŞİNCİ BÖLÜM

AİLENİN DÖNÜŞÜMÜ VE AİLEDE TAHAKKÜM

ALANUR ÇAVLİN	157
Aile nedir, aile bağı nasıl oluşur?	158
Aile bağının kurulmasının iki yolu	158
Çocuk katılımı	158
Evlilik/birliktelik	159
□ Medeni Kanun'da evlat edinme nedir? Evlatlık kimdir?	159
Farklı kuramların içinde aileyi anlamak	160
Çatışma kuramı	160
□ F. Engels - Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni	161
İşlevselci kuram	162
Toplumsal cinsiyet kuramı: Feminist aile kuramı ve queer teori	163
□ Kadının görünmeyen aile içi emeği	164
Ailede tahakkümün farklı tezahürleri	165
Aile reisliği	166
Ekonomik tahakküm: Aile, maddi kaynak ve olanaklarının paylaşımı	167
Eş seçme, evlenme ve üreme üzerindeki tahakküm	167
□ Akraba evlilikleri	169
Eğitim ve çalışma hakkının engellenmesi ile çalışmaya zorlama	170
Tahakküm ve şiddet ilişkisi	170
Türkiye'de ev içi şiddet ve istismar konularında neler biliyoruz?	171
Aile araştırmalarında görünmeyen erkek şiddeti: 2000 öncesi	171
□ Resmî nikâh ve dinî nikâh nedir? Ne kadar yaygındır?	172
Araştırmalarda ev içi erkek şiddetinin görülür hale gelişi: 2000 sonrası	172
Çocuk istismarı ve ensest	176
Sonuç: Değişen aile ve dönüşen tahakküme dair	177

ALTINCI BÖLÜM

YAŞ, YAŞÇILIK VE TOPLUMSAL YAPI

ASLI AYDEMİR	181
□ Öznel yaş nedir?	182
Yetişkinlik ve gerontokrasi	183
□ Gerontokrasi nedir?	184
Modern toplumlarda yaşlanmanın anlamı ve yaşlının konumu	184
□ Farklı kuramlara göre yaşlılık	185
□ Kalıpyargı ve önyargı	186
Yaşçılık ve yaş ayrımcılığı	186
Yaşçılık neden ve nasıl var?	188
□ Kuşak	190
□ Baby boomer	191
□ "Ok boomer!"	191
Yaş ve yaşçılığa kesişimsel yaklaşım	192
Türkiye'de yaşçılığın görünümüleri	193
□ Türkiye'nin yaşlı nüfusuna dair çeşitli istatistikler	193
Sonuç yerine	196

YEDİNCİ BÖLÜM

TARIM SORUNUNA BUGÜNDE BAKMAK: GÜNCEL TARTIŞMALAR, YENİ PERSPEKTİFLER

DENİZ PELEK - GÖZDE ORHAN	201
Giriş	201
Tarım sorunu ve kırdaki sınıflar	202
□ Köylü Çalışmaları'nın doğuşu	204
□ Kırsal sınıflar	205
Türkiye'de tarım	205
Osmanlı'da devlet-köylü ilişkisi ve toprak mülkiyeti	205
□ "Öşür"ün önemi	205
□ Sarrafların ve tefecilerin yükselişi	208
Erken Cumhuriyet döneminde tarım ve köylülük	208
Tarıma dayalı büyüme hamlesi: Demokrat Partili yıllarda tarım, kırsal ve köylü	212
1960'lı ve 1970'li yıllar: Kırdan kente göç ve kalkınma fikrinin yükselişi	213
□ Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)	214
1980'den günümüze tarım: Özelleştirme, neoliberal küreselleşme, Yeni Köylülük ve direnişler	215
□ Türkiye'de kırsal ve köylüye bakışın dönüşümü	217
Yeni Köylülük ve mevsimlik işçiler	218
Farklı mecralarda ortaklaşan talepler: Gıda egemenliği mücadelesi	221
□ Biyoçeşitlilik ve biyoteknoloji	221
Kooperatifçilik	222
□ Kırsal toplumsal hareketler	223
□ Sürdürülebilir tarım nedir?	224
Sonuç	224

SEKİZİNCİ BÖLÜM

KENTLER VE TOPLUMSAL YAPI

JEAN-FRANÇOIS PÉROUSE	227
Giriş	227
Toplumsal yapı örüntüsü ve kent toplumsal coğrafyası	229
□ Toplumsal uzam nedir?	229
□ Banliyöler ve banliyöleşme dinamiği	231
"Kentsel yoksulluk" mu, kentteki yoksulluk mu?	232
□ Damgalama nedir?	233
Toplumsal yapının dengesizliği ve konut meselesi	234
Toplumsal ayıklanma, ayrış(tır)ma, dışlanma ve segregasyon	235
□ OKUMA PARÇASI / Zenginliğin mekânda yeni yansımaları: İstanbul'da güvenli siteleri	237
Ayrımcılık, ırksal ayrış(tır)ma ve sınıfsal ayrış(tır)ma	238
Toplumsal değişim, hareketlilik ve kent yapısı ilişkisi	240
Konut güzergâhını incelemek	241
Yenileme, mutenalaştırma ve toplumsal yapı	242
□ Baron Georges Eugène Haussmann ve Haussmanizm	243
Sonuç	244

DOKUZUNCU BÖLÜM

KİMİN DOĞASI? DOĞA VE TOPLUMSAL YAPI İLİŞKİSİNİ ANLAMAK İÇİN BİR ÇERÇEVE

CEMİL YILDIZCAN - AYBALA ERTEKİN	247
Giriş	247
Kimin doğası?	248
<i>Kapitalist toplumsal yapı ve doğa</i>	249
<i>Çevre mi, ekoloji mi?</i>	252
<i>Çevreci grupları sınıflandırmak</i>	253
□ Bergama direnişi	256
□ Greenwashing	258
<i>Hangi ekoloji?</i>	258
□ Sürdürülebilir kalkınma ve Brundtland Raporu	259
□ Çevre adaleti/yoksulun çevreciliği (<i>Environmentalism of the poor</i>)	261
Türkiye'de inşa edilen hidroelektrik santraller (1924-2021)	262
□ Türkiye'de doğal kaynakların metalaştırılması ve yoksulun çevreciliği	262
□ Ekoloji Hareketleri Konferansı (2023)	263
Sonuç	263

ONUNCU BÖLÜM

DEVLET-SERMAYE İLİŞKİLERİ

OSMAN SAVAŞKAN	267
Giriş	268
Klasik liberalizmde devlet-piyasa ilişkileri ve iş dünyası	269
<i>Klasik liberalizmde bireycilik ve devlet</i>	269
<i>Klasik liberalizmden neoklasik liberalizme: Bireyciliğin dönüşümü</i>	269
Marksizm, sermaye ve devlet	271
<i>Marksist klasiklerde devlet-sermaye ilişkileri</i>	271
□ Nicos Poulantzas: Sınıf mücadelesinin alanı olarak devlet	272
<i>Görelî özerk devlet kavrayışından ilişkisel bir alan olarak devlet anlayışına: Poulantzas</i>	272
<i>Birikim rejimlerinden hareketle devlet-sermaye ilişkilerini çözümlemek</i>	273
□ Bob Jessop: Stratejik-ilişkisel yaklaşım	273
Kurumsalçı yaklaşımlar ve ekonomin toplumdaki yeri tartışmaları:	
Max Weber, Karl Polanyi, yeni ekonomik sosyoloji	275
<i>Weberyan devlet, ekonomi ve toplum kavrayışı</i>	275
□ Max Weber: Modern toplumun bütüncül analizi	275
□ Karl Polanyi: Piyasa ekonomisine karşı siyasetin güncelliği	277
<i>Polanyi'de sınıfsallığı önceleyen toplumsallık</i>	278
Farklı kurumsalçı yaklaşımlarda devlet-sermaye ilişkileri analizleri	279
<i>Kalkınmacılık literatürü ekseninde devlet-sermaye ilişkileri</i>	279
□ Devletin özerkliği ve devlet kapasitesi	279
<i>Neoliberalizm ve devlet-sermaye ilişkilerine etkileri</i>	280
<i>Kapitalizmin çeşitleri yaklaşımı</i>	284
<i>Devlet kapitalizminin yükselişi ve otoriter-popülist rejimlerinde devlet-sermaye ilişkileri</i>	285
□ Varlık fonları ne işe yarar?	287

Türkiye'deki durum	288
Türkiye'de iş dünyasının kurucu ve şekillendirici aktörü olarak devlet	288
□ AKP dönemi devlet-sermaye ilişkilerinin yasal çerçevesi: Kamu ihale Kanunu.....	290
Sermayeyi birikim süreçleri ve sınıf mücadeleleri bağlamında tanımlamak	290
AKP dönemi devlet-sermaye ilişkileri	291
□ TÜSİAD-MÜSİAD karşılaştırması.....	292
2010 sonrası dönem: Rekabetçi otoriterlik mi, otoriter neoliberalizm mi?	293
□ Rekabetçi otoriter rejimler.....	294
Sonuç	295

ON BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL YAPININ SÖMÜRÜLENİ OLARAK İŞÇİ SINIFI VE DÖNÜŞÜMLERİ

CEM ÖZATALAY	301
Giriş	301
Sınıf nedir? İşçi sınıfı kimlerden oluşur?	302
□ Üçüncü Zümre nedir?.....	303
Marx'ta bir ilişki olarak sınıflar	305
□ Militan laiklik, özgürlükçü laiklik.....	307
□ Muhafazakâr bir junker: Otto von Bismarck.....	308
Weber'de piyasa eşitsizliklerinin doğurduğu kategorilerin isimleri olarak sınıflar	308
Halbwachs, kolektif temsil ve toplumsal gerçeklik olarak sınıflar	310
□ Kolektif temsil nedir?.....	311
1950'lere kadar Türkiye'de işçi sınıfı	313
□ Köylü-işçiler.....	314
Kısmi ücretliler toplumunda işçi sınıfının dönüşümleri	315
□ Ücretliler toplumu nedir?.....	316
"Burjuvalaşan" ya da "orta sınıflaşan" işçi sınıfı tartışması	317
İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de "hareli" işçileşme süreçleri	318
Neoliberal dönemde işçi sınıfında enformelleşme, eğretilişme, yoksullaşma, bölünme	323
□ Enformel işçi/çalışan kime denir?.....	324
□ Marjinal nedir?.....	324
□ Bir enformel sektör mekânı olarak merdivenaltı tekstil atölyeleri.....	325
□ Prekarya kimlerden oluşur?.....	326
"Makbul" kimlik mensubu güvenceli işçiler ve rant kollama	328
□ Geniş anlamıyla rant.....	333
Köylü-işçiden "köklü" işçiye:	
Güvencesiz işçilik alanında bölünme ve tahakküm	333
□ Birincil grup/ikincil grup ayrımı.....	334
□ Emekçi mülteciler.....	337
□ Meritokrasinin yükselişi.....	338
Meritokrasinin krizi ve güvencesizleşen beyaz yakalı ücretliler	338
□ Etimolojik kökenleri itibarıyla maaş ve ücret.....	340
□ Yapısal homoloji (yapısal benzeşim) nedir?.....	342
Sonuç yerine	345

ON İKİNCİ BÖLÜM

MEKÂN VE EMEK ÜZERİNDEN TOPLUMSAL YAPILANMAYI OKUMAK

ASLI ODMAN	347
□ Toplumsal mekân nedir?	348
□ Sermayenin ikiz sınırları	349
□ Ölçek	350
□ Territory/territory	350
□ Üretim, dolaşım ve yeniden üretim alanı	351
Çalışma, emek, iş ve sınıf nedir?	352
Toplumsal mekânda bedenler, sınıflar ve ölçekler	354
Toplumsal mekânı ören aktörler/özneler ve çerçeveleyen mevzuat	354
□ Küresel tedarik zinciri analizi	358
Bağlantılılıklar veya ölçekler arası birikim ve kıyım	358
Sınıf, göç, ulus ve ekoloji	360
□ OKUMA PARÇASI / Gemi söküm işçisi anlatıyor: "Asbest yüzünden kanser olup ölümü bekliyoruz"	360

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE KAYGAN BİR SINIFSAK KONUMLANIŞ: YENİ ORTA SINIFLAR

YILDIRIM ŞENTÜRK	363
Giriş	363
Yeni orta sınıf: Kaygan bir sınıfsal konumlandırma	366
<i>Kutuplaşmadan karmaşıklaşmaya sınıflar arası ilişkilerde orta sınıflar</i>	368
□ Korkut Boratav	369
□ Profesyoneller kimlerdir?	370
□ Prekaryalaşma ve prekarya	372
Sınıf şemalarında orta sınıflar	373
□ Mike Savage	376
Sınıfların konumlanış ve dağılımında kullanılan veri setleri	378
Yeni orta sınıfların kamusal alanda arzıendama	379
Gezi protestolarında yeni orta sınıflar	380
Yeni orta sınıflar ve siyaset	381
İslâmi yeni orta sınıf	382
Sonuç	385
□ Meritokrasi nedir?	386

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ESNAF

MÜGE NEDA ALTINOKLU	391
□ Esnaf zihniyeti	392
□ "Geçiş sınıfı"	392
Çelişkili bir ara konum: Esnaf	392
□ Üretken olmayan emek	393
□ Çelişkili sınıf mevkileri	394

Türkiye’de esnafı anlamak:	
Yasal mevzuatta esnaf nasıl tanımlanır?	394
□ OKUMA PARÇASI / Türkiye’de Milli İktisat	398
Esnafın tarihsel oluşum ve dönüşümü:	
Dünya ekonomisi ile bütünleşme sürecinde Osmanlı esnafı	398
Erken Cumhuriyet dönemi ve 1950’lerde esnaf	399
□ Esnaf dernekleri ve esnaf dernekleri birlikleri hakkında kanun tasarısı (1949)	400
İthal ikameci dönemde esnaf	401
Günümüzde esnaf: Orta direk mi, Türkiye kapitalizminin milliyetçi-muhafazakâr taşıyıcı direği mi?	402
Neoliberal dönemde esnaf	402
□ “Orta direk”	403
□ “Yeni sağ”	404
AKP’li yıllarda esnaf	404
□ 2001 esnaf eylemleri	405
Sonuç	407

ON BEŞİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL CİNSİYET REJİMİ VE TOPLUMSAL YAPI

AKSU BORA	409
Toplumsal cinsiyet nedir?	409
□ Cinsiyetçi temsiller	410
□ Ataerkillik nedir?	412
Kavramın tarihine genel bir bakış	412
<i>Kadınlar, erkeklerle eşittir ve onlardan farklıdır</i>	413
□ Simone de Beauvoir (1908-1986)	413
□ İdeal kadın: Kimin ideali?	414
<i>Farklı kadınlıklar, farklı erkeklikler</i>	415
□ <i>This Bridge Called My Back</i> - Adına Geçmişim Denen Şu Köprü	415
<i>Ataerkillik ve kapitalizm</i>	416
Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve ayrımcılık	416
Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bazı göstergeleri	418
□ Kesişimsellik nedir?	419
Cinsiyet eşitsizliğinin yapıları: Cinsiyet rejimi	420
Cinsiyete dayalı işbölümü	421
□ Çalışma toplumu	421
□ Taş fırın erkekleri, dominant teyzeler!	422
Cinsiyetçi ideoloji	422
Toplumsal cinsiyete dayalı şiddet	423
Cinsiyet rejimi farklılıkları	423
□ Ataerkil pazarlık nedir?	424
Türkiye’de cinsiyet rejimi	426
□ Haksız tahrik indirimi	428
□ İstanbul Sözleşmesi	429
Sonuç olarak: Cinsiyet rejimi değişirken	429

ON ALTINCI BÖLÜM

TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ VE KADINLARIN İŞGÜCÜ PİYASASI KONUMU

SANIYE DEDEOĞLU	431
Toplumsal cinsiyet eşitliği nedir ve ne değildir?	432
□ Kadın yoksulluk oranı nedir?	434
Toplumsal cinsiyet eşitliğine dair farklı yaklaşımlar	435
Refah devleti ve toplumsal cinsiyet	437
□ Refah devleti nedir?	437
Türkiye'de refah devleti ve toplumsal cinsiyet eşitliği	440
Türkiye'de işgücü piyasasında toplumsal cinsiyet eşitliği	443
□ Cinsiyete dayalı işbölümü ve istihdamda sektörel ayrışma ne demektir?	445
İş-yaşam dengesi politikaları ve toplumsal cinsiyet eşitliği	447
□ İş-yaşam dengesi politika araçları	449
□ Türkiye'de iş-yaşam dengesi politikaları	450
Sonuç	452

ON YEDİNCİ BÖLÜM

QUEER KAMUSALLIKLAR VE TOPLUMSAL YAPI: TEORİ, PRATİK VE TEMSİLLER

OZAN FÉLIX SOUSBOIS - HANDE GÜLEN	455
Giriş	455
□ Cinsiyet kimliği nedir?	456
Queer düşünceye panoramik bir bakış	456
<i>Heteronormativite ve ikili cinsiyet rejimi</i>	456
□ Atanmış cinsiyet	457
<i>Biyolojik cinsiyet-toplumsal cinsiyet</i>	458
<i>Queer yaşamlar - hizadan çıkanlar</i>	459
<i>Queer teori</i>	459
Türkiye'nin queer ile karşılaşma alanları	460
<i>Queer'in toplumsal yapıyla ilişkileri</i>	461
<i>Popüler kültür</i>	461
□ Pop-queer temsiller ve kapsayıcı seyir pratikleri	461
<i>Dijital kültür ve ekranlaşma</i>	462
<i>Akademi ve queer yayıncılık</i>	463
Queer aktivizm, yükselen muhafazakârlık, queer'lerin yaşam ve tanınma mücadelesi	464
<i>Queer aktivizmin yeni eylem-estetigi ve iç dinamikleri</i>	464
□ LGBTİ+ hareketin gelişimi	464
<i>Tepkiler, muhafazakârlık ve eril hafıza</i>	466
□ İstanbul Sözleşmesi ve queer'ler	467
<i>Çalışma yaşamı, istihdam edil(e)(me)me ve kapalılık stratejileri</i>	468

ON SEKİZİNCİ BÖLÜM

IRK, İRKÇİLİK, İRKSALLAŞTIRMA

DENİZ YONUCU	473
İrk, ırkçılık, ırksallaştırma	473
Biyolojik ırkçılık	474
☐ Ölüm politikası nedir?	476
☐ Yerli çocuklara yönelik yatılı okul projesi	476
Bilimsel ırkçılık	477
Kültürel ırkçılık	477
☐ İspanyol engizisyonu ve İberya Yarımadası'ndaki çokkültürlü yapının sonu	479
☐ Herbert Gans'a göre ırksallaştırma	480
İrksallaştırma	480
İrksallaştırma, cinsiyet ve cinsellik	481
İrksallaştırma ve mekân	482
☐ Erving Goffman'a göre damgalama (<i>stigmatization</i>)	484
Türkiye'de, ırksallaştırma ve ırkçılık	486
☐ OKUMA PARÇASI / "Memleketin Efendisi Türk"	486
☐ Pogrom nedir?	488
Sonuç	489

ON DOKUZUNCU BÖLÜM

DİNSEL TAHAKKÜM, TARİHSEL ARKAPLAN VE TOPLUMSAL YAPI

DENİZ PARLAK	491
İnsanlık tarihinde din: Anlamın üretilmesi	491
Dinin temel unsurları	492
☐ Ritüel nedir?	493
Dinin ve tahakkümün tarihsel birlikteliği	494
Dinsel örgütlenmenin biçimleri	495
☐ Tarikatlar, dinî cemaatler ve mezhepler	497
Dinin toplumsal etkileri üzerine düşünmek	497
Modern çağda dine ilişkin temel yaklaşımlar	497
☐ Yeni dinî hareketler	497
☐ Karl Marx ve dine yaklaşımı	499
Sekülerleşme paradigmaları: Modernleşme ve din	500
Dinin önemi azalıyor mu, artıyor mu?	502
Türkiye'de toplumsal düzenin aşıl topuğu: Dinin tarihsel ve toplumsal önemi	503
Osmanlı mirasından Erken Cumhuriyet'e laikleşme süreci	504
Erken Cumhuriyet döneminde düzenlemelerle değiştirilen dinî yapı	506
Diyaret İşleri Başkanlığı	507
Ulusun inşasında Türk'ün milli dinî olarak İslâm	508
Laiklikle birlikte, ona rağmen: 1946-1980	510
İslâm'ın siyasallaşması ve 1980 sonrası değişen toplumda din	512
Dinsel tahakküm ve eğitim alanındaki etkileri	513
Sessizleşen dinî azınlıklar	515
İslâmî hak temelli örgütlenmeler ve Müslüman feminist hareket	515
Sonuç	516

YIRMİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL YAPI, SİNEMADA ZAMANMEKÂN VE ARABESK NOIR

Z. TÛL AKBAL SÛALP - GÛLENGÛL ALTINTAŞ	521
□ Dinamik bir süreç olarak kodlama/kodaçımrama	522
Gerçeklik, temsil, sinema	522
Gidiş gelişlerle dallanan budaklanan sinema	522
□ Anlatımsal ve temsili sinema	523
□ Metropolis (1927)	523
Benzer toplumsal dinamikler, benzer temsil biçimleri	524
Savaşların ardından krizde bir zamanmekân	524
□ Mikhail Bakhtin ve zamanmekân (kronotop)	525
□ Babylon Berlin (2017)	526
Toplumsal gerilim, korku ve diğerleri: Dışavurumcu sinema	527
Savaş sonrası, evsiz, işsiz, arka sokaklarda: Kara film	528
Siberpunk: Kaostan düzene doğru	529
Post-siberpunk: Görünürde ütöpic kentler	631
Post-insanın kuruluş mitolojisi	533
1990'lar Türkiyesi ve arabesk noir	534
Erkek melodramlarının yükselişii	535
Sonuç yerine	537

YIRMİ BİRİNCİ BÖLÜM

MEDYA ENDÜSTRİSİ, KÛLTÛREL ÜRETİM VE TOPLUMSAL YAPI: İDEOLOJİ, META, EMEK

URAZ AYDIN	541
Medya toplumsal ilişkilerin neresinde?	542
<i>Liberal anlatı: Basın özgürlüğü ve demokratikleşme</i>	542
<i>Marksizmin gözünden medya-toplumsal yapı ilişkisi</i>	544
<i>İdeolojik üstyapılar ve maddi temel</i>	544
<i>Üretim ilişkileri, medya ve hegemonya</i>	546
<i>Kitle iletişim araçları topluma ne yapar?</i>	547
Medya-toplum ilişkilerine eleştirel yaklaşımlar	549
<i>Metalaşma ve tektipleşme: Kültür endüstrisi analizi</i>	549
□ Chicago Okulu	550
"Yazıldığı gibi okumak zorunda mıyız!": Kültürel çalışmalar ve alımlama çalışmaları	550
□ OKUMA PARÇASI / Richard Hoggart, Okuryazarlığın Kullanımları: <i>İşçi Sınıfı Yaşamının Veçheleri</i>	551
□ İzlerkitle nedir?	552
"Parayı veren düdüğü çalar": Medyanın eleştirel ekonomi politiğı	552
Medyada sınıf, iktidar, ideoloji: Türkiye örneğı	554
<i>Medya-sermaye füzyonu</i>	554
<i>Neoliberal hegemonya ve medyada emek rejimi</i>	555
İletişim teknolojileri, sosyal ağlar ve bilişsel kapitalizm	557
□ Web 2.0 nedir?	559
Sonuç	560

YIRMİ İKİNCİ BÖLÜM

KÜLTÜRİZM, POPÜLİZM VE KÜLTÜREL İKTİDAR

TANIL BORA.....	563
Kültürizm	563
□ Kültürizm nedir?.....	563
□ Asya tipi üretim tarzı.....	564
□ İslâm ve popülizm.....	565
Merkez-çevre ve sermaye	565
AKP dönemi	566
Kültürel iktidar ve “tersinden kültür savaşı”	566
□ Kulturkampf/Kültür savaşı.....	567
“Batı kültürünün distribütörleri”	568
□ Popülizmin sağ, solu.....	568
Beyaz Türk tartışması	570
□ “Çukurambarlaşma”.....	572
Sonuç	573

YIRMİ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SENDİKAL VE MESLEKİ MÜCADELE VE ÖRGÜTLENME DİNAMİKLERİ

İŞİL ERDİNÇ - CEM ÖZATALAY.....	575
Sendikacılık, sendikal hareket, sendikal örgütlenme: Nasıl bir kavramsal çerçeve?	576
<i>Sendikal yenilenme ve yeni sendikacılık araştırmaları</i>	576
□ OKUMA PARÇASI / Sendikacılığın siyasi sosyolojisi.....	577
<i>Sendika-siyaset ilişkileri</i>	578
□ Toplumsal (sosyal) tarih nedir?.....	579
□ Pierre Bourdieu'nün alan teorisi.....	579
<i>Sendika içi tabakalaşma ve sendika emekçileri</i>	580
□ Kolektif eylem repertuarı nedir?.....	582
Türkiye’de sendikal hareket ve sendikacılık	583
<i>Türkiye’de sendikacılığın ve sendikal hareketin gelişimi</i>	583
□ 1908 öncesi sendikalar.....	584
□ OKUMA PARÇASI / 1950’ler işçi hareketi tarihine fabrikaların içinden bakmak.....	585
<i>1980 sonrasında sendikaların dönüşümü</i>	588
□ OKUMA PARÇASI / 1989 Bahar Eylemleri'nin repertuarı.....	588
□ Türkiye’de sendikacı profilleri.....	590
□ Öğrencinin sendikası olur mu? 2000’lerde DİSK ve yeni sendikal stratejiler.....	594
<i>Emek denetiminde kültürel hegemonya ve yeni paternalizm</i>	594
Türkiye’de mesleki örgütlenmeler ve mücadele dinamikleri	596
<i>Meslek odalarının kuruluşu ve dönüşümü</i>	596
<i>Toplumsal mücadele araçları olarak meslek örgütleri</i>	598
<i>1980 sonrası meslek odaları</i>	599
□ İşverenler de örgütlenir mi?.....	603
Sendikal ve mesleki örgütlenme ve mücadele dinamiklerinin güncel sorunları	604
Sonuç yerine	605
Ekler	609

YIRMİ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YAPILAR VE TOPLUMSAL HAREKETLER

Y. DOĞAN ÇETİNKAYA	613
Yapı, özne ve toplumsal hareketler	613
Tanım ve sınırlar	614
Teori	615
□ Lorenz von Stein ve ilk toplumsal hareket incelemesi	616
□ Gustave Le Bon: Kitleler psikolojisi	616
□ Kaynak mobilizasyonu paradigması	617
Tarih	620
Kapitalizm ve modern dönem	622
Devrimler ve toplumsal hareketler	623
1968: Farklı renkler ve damarlar	623
□ 1968	624
1999-2015: Toplumsal hareketler ve siyasal alternatifsizlik	624
□ Gezi ayaklanması ve toplumsal sınıflar	626
Sonuç	627
YAZARLAR	629
DİZİN	633

TOPLUMSAL YAPI NEDİR?

CEM ÖZATALAY

BU BÖLÜMDE NELER ÖĞRENECEĞİZ?

- Toplumsal yapı kavramı neleri anlatır?
- Toplumsal yapı ile kültür arasında nasıl bir ilişki var?
- Tahakküm ilişkilerinin oluşmasında sınıf mı, kültür mü daha fazla belirleyici?
- Toplumsal yapıya dair zihnimizdeki temsiller ne işe yarar?
- Sınıfsallık toplumsal varlığımızı tamamen belirler mi?
- Türkiye’de toplumsal yapı temsilleri neye göre farklılaşır?

Toplumsal yapı kavramının farklı içerimleri

Toplumsal yapı kavramıyla, özellikle toplumsal değişim ve eşitsizlikler üzerine yapılan tartışmalarda sıklıkla karşılaşırız. Ne var ki, görece yaygın kullanımına karşın toplumsal yapının ne olduğu konusunda oluşmuş bir uzlaşıdan bahsedemeyiz. Bu kavram çoğu kez ya tanımlanmadan kullanılır ya da yapılan tanımlar yeterince açık değildir. Üstelik bu yalnızca Türkiye’ye özgü bir durum da değil.

İngilizce yayımlanmış olan *Sage Sosyoloji Sözlüğü*’nde (Bruce ve Yearley, 2006) toplumsal yapı başlığına ayrılan on satırın hemen hemen yarısı kavramın sosyoloji metinlerinde kullanımının muğlaklığına, net olmayışına işaret eder. Raymond Boudon ve François Bourricaud’un ilk baskısı 1982’de okuyucuyla Fransızca olarak buluşmuş olan *Eleştirel Sosyoloji Sözlüğü*’nde ise, yapı maddesi “yapı kavramının sosyolojide o kadar çok fazla sayıda anlamı vardır ki, bunların listesini çıkarmak imkânsız değilse de zordur” diye başlar (Boudon ve Bourricaud, 2003).

Bazı tanımlarını dışarıda bırakma riskini alma pahasına bir listeleme yapacak olursak; toplumsal yapı kavramı bazen normatif (norm yapıcı) kurumlara, bazen sınıflara ve sınıflar arası ilişkilere, bazen toplumsal cinsiyet rejimine, bazen kapitalist sisteme, bazen demografik yapıya, bazen insanlar arası ilişki ağlarına, bazen ise insanlarla birlikte insanların kullandıkları cansız varlıkları (aletleri, teknikleri, kuramları vb.) da içeren daha geniş ağlara gönderme yapmak üzere kullanılır. Hal böyle olunca, toplumsal yapı kavramının neyi ifade ettiği konusunun bizzat kendisi inceleme nesnesine dönüşür.

Bu bölümde ilk olarak toplumsal yapı kavramı etrafında yürütülmüş incelemelerden ikisine değinerek, bu konuda bir bakış açısı oluşturmaya çalışacağız. Toplumsal yapı tanımlarını ve kullanımlarını sınıf/kültür ilişkisi eksenini üzerinden inceleyen ve kategorize eden José Lopez ve John Scott'ın incelemesiyle soruşturmamıza başlayacağız. Ardından da toplumsal yapı tanımlarını yapı-fail ilişkisi eksenini üzerinden tartışarak sınıflandıran Douglas Porpora'nın incelemesine değineceğiz.

Bölümün ikinci kısmında, toplumsal yapı tanımlarında karşımıza çıkan ve sosyologların farklı biçimlerde ele aldıkları sınıf/kültür ilişkisine gündelik hayatımızdan bir örnek üzerinden daha yakından bakacağız. Örnek olarak ele alacağımız “başarı öyküsü haberleri”nden, kültürle sınıfsal eşitsizlikler arasındaki bağı ve bağlantıyı çözümlemekte yararlanacağız.

En son olarak, yine “başarı öyküsü haberleri” örneği üzerinden yapı-fail ilişkisi meselesini “toplumsal temsil” kavramı ışığında irdeleyeceğiz. Burada gerçekte var olan toplumsal yapı ile imgelemimizde var olan toplumsal yapı arasındaki ilişkiyi odağımıza alacak, toplumsal yapının kendisi kadar toplumsal yapı hakkındaki düşüncelerimizin de eşitsizliklerin, tahakküm ve sömürü ilişkilerinin devamlılığındaki rolü üzerinde duracağız. Toplumsal yapı hakkındaki bilimsel kavrayışların ve tanımların çeşitlenmesini de bu bağlam içine oturtacağız. Okumakta olduğunuz bölüm hem toplumsal yapının ne olduğu hakkında netleşmemizi hem de bu kitabın bölümlerinin seçimindeki mantığı anlamamızı sağlayacak.

Sınıf-kültür ekseninde farklılaşan toplumsal yapı kavrayışları

Toplumsal yapı terimi zihinlerde farklı çağrışımlara yol açar. Kimisi imgeleminde toplumdaki eşitsizlik sistemlerini ya da ezme-ezilme ilişkilerinin oluştuğu tabakalaşmış bir bütünü canlandırır. “Ülkenin toplumsal yapısı kökten değişti” cümlesini duyduğunda toplumsal hiyerarşide değişimlerin meydana geldiğini düşünür. Örneğin eskiden hâkim ve imtiyazlı olan toplumsal kategorilerin bu konumlarını yitirdiğini ya da yerini bir başka toplumsal kategorilere bıraktığını tahayyül eder. Aynı cümlenin akla getirdiği bir başka değişim, sömürü ilişkilerinin şiddetlenmesi ya da yumuşaması olabilir. Kimisi ise toplumsal yapı terimini işittiğinde belirli bir toplumda tarihsel süreç içinde yerleşik hale gelmiş kültürel ve normatif örüntülerin oluşturduğu bütünü aklına getirir. Yani bu kavrayışı benimsemiş birisi “Türkiye'nin kendine has bir toplumsal yapısı var” cümlesini duyduğunda, Türkiye'de yaşayan insanların sahip oldukları değer sistemlerinin, normların diğer toplumlardakilerden farklı olduğunu düşünür.

1960'larda ve 1970'lerde "sınıfsal eşitsizlikleri" ön planda tutan toplumsal yapı kavrayışları dünya ölçeğinde daha fazla kabul görünürken, özellikle 1990'lardan itibaren kültürel örüntü temelli yapı kavrayışlarının öne çıktığı görülür. Bu kavrayış farklılığı, Kıta Avrupası ve Anglo-sakson ülkeler arasında da gözlemlenebilir. Kıta Avrupası'nda toplumsal yapıyı sınıfsal eşitsizlik sistemleriyle birlikte düşünme eğilimi ağır basarken, Anglosakson ülkelerde akla öncelikle kültürel örüntüler gelir. Günümüz Türkiye'sinde de toplumsal yapı algısında bu zamansal dönüşüm görülmekle birlikte, asıl ayırım çizgisi, ilerleyen sayfalarda göstermeye çalışacağımız gibi, dünya görüşü tarafından çizilir.

Sosyal bilimler alanında üretilmiş toplumsal yapı tanımlarını, bir ucunda toplumsal işbölümüne dayalı farklara ya da sınıfsal eşitsizliklere dayalı ilişkisel örüntülerin, diğer ucunda ise kurumsallaşmış kültürel örüntülerin bulunduğu bir eksenin esas alarak sınıflandıran José Lopez ve John Scott (Lopez ve Scott, 2000) üç farklı toplumsal yapı tanımını (kavrayışını) ayırt eder:

- a. "Kültürel ve normatif örüntüler"e gönderme yapan ve toplumsal yapı ile "kurumsal yapı" arasında özdeşlik kuran tanımlar. Bu kategori içinde yer alan tanımlara göre, bir toplulukta belirli bir süre boyunca devamlılık gösteren normlar, değer sistemleri, bunları yeniden üreten kurumlar ve en genel olarak tüm bunları kapsayan kültürün toplumsal yapıyı oluşturduğu düşünülür.
- b. Failler, faillerin eylemleri ve toplumsal pozisyonları arasındaki bağımlılık –veya karşılıklı bağımlılık– ilişkilerinin oluşturduğu örüntülere gönderme yapan "ilişkisel yapı" kavrayışına dayalı tanımlar. İlişkisel toplumsal yapı kavrayışına göre failler arasındaki karşılıklı ya da tek taraflı bağımlılık ilişkilerinin toplumsal yapıyı oluşturduğu düşünülür. Bahsi geçen ilişkisellik, (a) bazı kavrayışlarda toplumsal hiyerarşiye yol açan sömürü ve güç ilişkileri olarak, (b) bazılarında toplumsal işbölümü gereğince var olan işlevsel farklılıklar olarak, (c) bazı diğerlerinde ise insan faillerinin içine gömülü olduğu varsayılan toplumsal ağlar olarak tanımlanır.

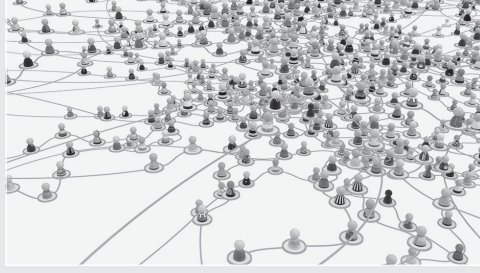
Değerler ve normlar

Değerler, *iyi ile kötüyü, ahlâki olan ile ahlâki olmayanı, arzu edilen ile arzu edilmeyeni ayırtırmak için başvurulan kültürel kriterler* olarak tanımlanabilir. İnsanlar amaçlarını, eylemlerini ve düşüncelerini belirlerken bunu sahip oldukları değerler sistemine dayandırarak haklılaştırmaya çalışırlar.

Normlar ise verili bir toplumun tamamı ya da bir kısmı tarafından paylaşılan değerlere atıfla oluşmuş kurallardır. Değerler genel ahlâki yargıları içerirken, normlar bu genel ahlâki yargıların yaşamın farklı alanlarında nasıl uygulanacağına dair kurallar koyar. Bu kurallara uymayanlar toplumsal yaptırımlarla karşı karşıya kalabilir.

Toplumsal ağ nedir?

Toplumsal ağ, bir grup bireyden, bunlar arasındaki ikili (diyadik) ve çoklu bağlardan ve diğer etkileşimlerden oluştuğu varsayılan toplumsal yapıdır. 1970'lerden sonra gelişen *Yeni İktisadi Sosyoloji*'nin toplumsal ağın ve sosyal sermayenin piyasa başarısındaki kritik rolünü göstermesi, 1990'lardan sonra yaşanan dijitalleşmenin ağ tipi örgütlenmeleri olanaklı hale getirmesi gibi etmenler toplumsal araştırmalarda ağ analizine başvurmayı yaygınlaştırdı.

Kısaca toparlamak gerekirse, farklı varyantları bulunan ilişkisel yapı perspektifine göre, her bir toplumun yapısı, bireylerin arasında var olan bağımlılık ve karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin toplamından meydana gelir.

- c. “Kurumsal yapı” ve “ilişkisel yapı” kavrayışlarını bütünleştirmeye çalışan, kültürel örüntülerle güç ve eşitsizlik ilişkileri örüntüleri arasında bir üst üste binme, benzeşim ilişkisi olduğunu göstermeye çalışan “bedenleşmiş yapı” kavrayışını esas alan tanımlar. Bu tanımlara göre ise gücün eşitsiz dağılımı sonucunda oluşmuş toplumsal hiyerarşiyle, failerin kültürel pratiklerinin bir sonucu olan sembolik hiyerarşi (ya da semboller hiyerarşisi) arasında bir denk düşme durumu söz konusudur. Yani kişilerin toplumsal yapıdaki pozisyonları –sınıfları– onların yaşam tarzlarında, siyasi parti seçimlerinde, konuşma üsluplarında, beden dillerinde, inanç sistemlerinde, müzik tarzı tercihlerinde, sportif beğenilerinde vs. kendini dışavurur, bedenselleşir.

Lopez ve Scott tarafından yapılan bu üçlü kategorileştirmeye göre; *kurumsal yapı kavrayışı*, güç ve sömürü ilişkilerini toplumsal yapı tanımına genelde dahil etmezken, *ilişkisel yapı kavrayışı* kültürel örüntüleri çoğunlukla toplumsal yapı tanımının dışında bırakır. *Bedenleşmiş yapı kavrayışına* geldiğimizde ise bu kavrayış bahsi geçen iki unsurun üst üste bindiğini, *sınıfların kültürelleşmiş ve kültürlerin de sınıfsallaşmış olarak var olduğunu* ve failerin pratiklerinde ifadelerini bulduğunu öne sürer.

Yapı-fail ilişkisi ekseninde farklılaşan toplumsal yapı kavrayışları

Toplumsal yapı kavramını duyduğumuzda zihnimizde çağrışım yapması muhtemel ikinci tema, felsefedeki ifadeyle, özgür irade/belirlenimcilik meselesi olacaktır. Yapı kavramı bazılarında, özerk varlıklar oldukları varsayılan bireyleri kısıtlayan çitleri çağırıştırır. Bu çağrışımın özellikle 1980'lerden sonra birey

söylemini odağına alan neoliberalleşme süreçlerine koşturarak güç kazandığını söyleyebiliriz. Özellikle 1990'larda kolektivist bürokratik sosyalist devletlerin birbiri ardına yıkılması sonrasında halen yapıdan bahsetmek bireyin ahlâki ve vicdani özerkliğine tehdit olarak algılanıyordu.

Margaret Thatcher: “Toplum diye bir şey yok aslında...”

Birleşik Krallık'ta uzun yıllar başbakanlık yapmış olan ve neoliberal politikaların dünyadaki ilk uygulayıcılarından biri kabul edilen Margaret Thatcher, sosyal devletin tasfiyesini haklılaştırmak için aşağıdaki sözleri sarf etmiş ve bu sözler neoliberal atomistik birey paradigması ile muhafazakâr aile paradigmasının sentezinin siyasetteki bir ifadesi olarak değerlendirilmiştir:

“Çoğu kişinin bir sorunla karşılaştığında hükümetin bunu çözmesi gerektiğini düşündüğü bir devirdeyiz bence. ‘Bir sorunum var, yardım almalıyım,’ veya ‘Evsizim, hükümet bana ev versin,’ diyerek kişisel sorunlarını topluma mal ediyorlar. Biliyor musunuz, toplum diye bir şey yok aslında. Erkek ve kadın bireyler ile aileler vardır. Hiçbir hükümet bireyler olmadan bir şey yapamaz. Bu sebepten insanlar önce kendi başlarının çaresine bakmalıdır.”

“M. Thatcher”, *Woman's Own*, 31 Ekim 1987

Kuşkusuz sosyal bilimlerde; bireyin, aktörün ya da öznenin geri dönüşü olarak tanımlanan bu fenomene karşı failin özgür iradesinin bir yanılısamadan ibaret olduğunu düşünenler her zaman var olmaya devam etti. Doğadaki her hareket ve her olay gibi, toplumsal eylemlerin ve toplumsal olguların da nedensellik ilişkileri içinde açıklanabileceğini ileri süren bu yaklaşım, insanı bir tarafa, doğanın geri kalanını diğer tarafa koyan insan-merkezciliği (antroposentrizmi) reddetti. İnsanların failliğini yadsımaksızın, özgür irade inancının insanın vehmi olduğunu, toplumsal yapıda cisimleşen nedensel belirlenimlerden azade bir davranışın söz konusu olamayacağını ileri sürdü.

Bu noktada Britanyalı deneysel psikolog Bruce Hood'un 2019'da Türkçeye de çevrilmiş olan *Benlik Yanılısaması* başlıklı kitabında yer verdiği şu satırlar bu yaklaşımın tipik örneklerinden biri olarak görülebilir:

Büyük çoğunluğumuz, baskı altında olmamak veya zihinsel bir rahatsızlıktan mustarip olmamak kaydıyla, kararlarımızı ve seçimlerimizi özgürce alabilecek kapasiteye sahip olduğumuza inanırız. Kararlarımızın bizim dışımızdaki iradelerce alınmamış olduğu ve bu kararları alternatifler arasından bizzat seçtiğimizi düşünürüz. Çoğu insanın, özgür iradeye sahip olmakla kastettiği, insan davranışının kişisel tercihin ifadesi olduğu ve herhangi bir fiziksel güç, kader ya da Tanrı tarafından belirlenmediğidir. Bir başka ifadeyle kontrol kişinin kendindedir.

Hal böyleyken nörobilim bize yanıldığımızı ve özgür iradenin bizzat benlik yanılsamasının parçası olduğunu, yani özgür iradenin zannedildiği gibi bir şey olmadığını söyler. (...) Çünkü bir kişinin yaptığı herhangi bir seçim, genetik mirastan yaşam deneyimlerine, güncel koşullardan planlı amaçlara dek bir bakışta görünmeyen birçok etkileşimin sonucunda gerçekleşir. Bu etkilerden bazıları mutlaka dışsal kaynaklardan gelir ve hepsi birlikte beynimizin içindeki nöronal etkinliklerin örüntüleri olarak kendilerini dışavururlar (Hood, 2012).

Yani belirlenimci yaklaşım, insan failliğinin nedensel belirlenimlerden bağımsız ele alınamayacağını ve bu belirlenimlerden anlamlı bir kısmının ise toplumsal yapıdan kaynaklandığını ileri sürer.

Bu iki tutumun dışında konumlanan ve özgür irade/belirlenimcilik, fail/yapı ikiliklerini aşmaya çalışan yaklaşımlar ise *bağdaşmacı* olarak nitelenir. Bağdaşmacı yaklaşım, temelde failin özgürce sergilediği davranış ile bu davranışın nedensel olarak belirlenmiş olması arasında bir çelişki olmadığını savunur. Zira bu bakış açısına göre, “faillerin eylemleri özgür iradeleriyle aldıkları kararların ve belirledikleri amaçların sonucudur; ama diğer yandan bu kararlar ve amaçlar, dünya ile girdikleri etkileşimlerin nedensel sonucu olan inançlara, arzulara ve değerlere dayanır”. Bir başka deyişle, insanlar özgür iradeleriyle verili alternatifler arasından seçimler yaparlar, ancak arasından seçim yaptıkları alternatiflerin tamamı nedensellik yasalarına tâbi olarak belirlenmiştir. Bağdaşmacılar, nedensel belirlenime rağmen kişinin “başka türlü eyleme geçebilme/davranabilme” kapasitesine sahip olmasını özgür iradenin varlığının kanıtı olarak görürler. Bağdaşmacı yaklaşımı, yapı-fail ikiliği bağlamında, “üçüncü yol” olarak devreye sokan sosyal bilimcilere örnek olarak Roy Bhaskar’ın “Dönüşümsel Toplumsal Etkinlik Modeli” ile Anthony Giddens’in “Yapılaşma Teorisi” gösterilebilir.

Yapılaşma teorisi ve dönüşümsel toplumsal etkinlik modeli

Britanyalı sosyolog Anthony Giddens’a göre faille toplum arasında bir ikili ontoloji oluşturmak doğru olmaz. Yapı faile, fail de yapıya içkin olarak ele alınmalıdır. Buna göre yapı faillerin zihnindeki “kurallar”dan ve toplumsal eylemi olanaklı kılan “kaynaklar”dan oluşur. Faillerin gündelik rutin ve bilinçli pratiklerinde ifadesini bulan bu yapılaşma süreci, çoğunlukla toplumsal yapıların yeniden üretilme süreci olarak yaşanırken, kimi durumlarda ise faillerin kaynakları etkin kullanmalarıyla zihinlerindeki kurullarla birlikte bu yapıları da bizzat değiştirme süreçlerine dönüşebilir.

Anthony Giddens (1938-)

Roy Bhaskar (1944-2014)

Eleştirel gerçekçilik olarak da bilinen felsefi akımın kurucusu Britanyalı bilim felsefeci Roy Bhaskar, yapı-aktör ikiliği yerine “Dönüşümsel Toplumsal Etkinlik Modeli”ni önerir. Buna göre, bir yandan toplumsal yapı günümüzde yaşayan insanlardan önceki kuşaklarca oluşturulmuş nesnel koşulları içerir. Ancak diğer yandan günümüz insanları da söz konusu yapıyı yeniden üretmezlerse yapı varlık kazanamayacağından, yapı varlığını insan failin eylemlerine borçludur.

Toplumsal yapı tanımlarını yapı-fail meselesini kerteriz alarak inceleyen Douglas Porpora (Porpora, 1989) bu bağlamda dört farklı kavrayış tespit eder:

- a. Toplumsal yapıyı *zaman içinde istikrar kazanmış davranış kümesi örüntüleri* olarak tanımlayan yaklaşımlar birinci grubu oluşturur. *Yöntemsel bireycilik* yaklaşımında ifadesini bulan bu yaklaşımlar, yapıyı bireylerin eylemlerine göre şekillenen *açık uçlu* oluşumlar olarak kavrar. Max Weber’in anlamacı sosyolojik yaklaşımını bu kategori içinde değerlendirebiliriz.
- b. Toplumsal yapıyı, tüm *toplumsal olguların hareketlerini yöneten yasa benzeri düzenlilikler* olarak kavrayan yaklaşımlar ikinci grubu oluşturur. Bu yaklaşımı da ilkinde gönderme yaparak *yöntemsel kolektivizm* veya *sosyolojik bütüncülük* (bkz. Elder-Vass, 2010) olarak nitelemek olanaklıdır. Bu yaklaşım toplumsal yapıyı, faillerin düşünce ve davranış kalıplarını önceleyen ve dolayısıyla şekillendiren bütünsel oluşumlar olarak görür. Bu bahiste Emile Durkheim’in morfolojik yapı yaklaşımı örnek olarak gösterilebilir. Durkheim toplumların demografik yapısını, beşeri coğrafyayı, toplumun mekânsal yayılımını, yerleşim biçimlerini, doğal kaynakları kullanım biçimlerini morfolojik yapı içinde değerlendirir.
- c. Toplumsal yapıyı sömürü ve tahakküm ilişkilerinin sonucunda oluşmuş eşitsiz *toplumsal konumlar arasındaki ilişki bütünleri* olarak tanımlayan yaklaşımlar üçüncü grubu oluşturur. Bu yaklaşım, bireylerin eylem motivasyonlarını ve kapasitelerini belirleyen sınıfsal sömürü ve eşitsizlik doğuran tahakküm ilişkilerinin oluşturduğu yapısal bütünlüğü anlamaya öncelik verir.
- d. Son yaklaşım ise toplumsal yapıyı davranışların yapılaşmasını olanaklı kılan *kolektif kurallar ve kaynaklar* olarak tanımlar. Buna göre, bir yandan kolektif kuralları içselleştiren bireyler onları değiştirebilecek kaynaklara da erişim kapasitesine sahiptirler. Toplumsal yapıyı açık uçlu yapan bu ikinci yönüdür. Porpora, Anthony Giddens’in Yapılaşma Teorisinden hareket ederek, bu yaklaşımı ayrıştırır. Diğer yandan Roy Bhaskar’ın “Dönüşümsel Toplumsal Etkinlik Modeli” de bu kategori altında değerlendirilebilir.